

Шульженко Ф. П. *,
доктор політичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. teoria@i.ua

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Аналізуються особливості становлення громадянського суспільства в Україні на етапі незалежності. В полі зору – історичні аспекти становлення громадянського суспільства відповідно до конституційних та адміністративно-правових засад і політичних вимірів розвитку держави. Стаття орієнтована на визначення здобутків і прорахунків громадянського суспільства, перспектив його розвитку відповідно до потреб демократизації України, взаємодії органів влади і місцевого самоврядування тощо.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократизація, Конституція України, органи влади, місцеве самоврядування.

Аннотация. Анализируются особенности становления гражданского общества в Украине на этапе независимости. В поле зрения — исторические аспекты становления гражданского общества в соответствии с конституционно и административно-правовыми основами и политическими аспектами развития государства. Статья ориентирована на выявление достижений и просчетов процесса становления гражданского общества, перспектив его развития в ключе процесса демократизации Украины, взаимодействия органов власти, местного самоуправления и т.д.

Ключевые слова: гражданское общество, демократизация, Конституция Украины, органы власти, местное самоуправление.

Abstract. Specific features of establishment of civil society in Ukraine during the period of independence are analyzed. There are historical aspects of establishment of civil society in accordance with constitutional, administrative and legal foundations and political dimensions of development of the state under discussion. The article is oriented at revealing achievements as well as failures of the process of civil society formation, prospects of its further development with due regard to the needs of democratization of Ukraine, the problems of coordination of supreme and local organs of government, local self-governing etc. Among perspective tasks there are constitutional statement of democratic gains of people, definition as well realization of legal mechanism of the further democratic reformation of civil society, safeguarding positive dynamics of establishment of its institutional elements, deepening the possibility of real participation of people in managing common affairs, realization of control over the state power, guaranteeing rights and freedoms of the person and citizen.

Key words: civil society, democratization, the Constitution of Ukraine, organs of power, local self-governing.

Постанова проблеми. Реалізація євроінтеграційних намагань України, реформування її політичної, економічної та соціальної сфер відповідно до демократичних гуманістичних цінностей значною мірою залежить від переформатування громадянського суспільства, створення юридичних засад розвитку і функціонування його інституційних елементів. Зазначене, а також суперечливий характер взаємозв'язків і відносин держави і громадянського суспільства в сучасній Україні актуалізує необхідність здійснення ґрунтовних досліджень з цієї проблематики, корекції мети і завдань наукових пошуків, визначення новітньої методології їх пізнання.

* Shulzhenko F. P., Doctor of political sciences, professor, Kyiv national economic university named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. teoria@i.ua

Constitutional, administrative and legal questions of establishment of civil society in Ukraine: history and perspective

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні є предметом дослідження багатьох представників історичної, політичної, юридичної наук. Втім, політичне протистояння в українському суспільстві стало переконливим фактом, який засвідчив, що в осмисленні сутності громадянського суспільства та перспектив його розвитку має місце відірваність від реального життя значної частини дослідників, об'єктом аналізу яких є політичні інститути та процеси, а також державно-правові явища. Провладні дослідники зосереджувались на констатації «успіхів» в питаннях державного будівництва, юридичному обґрунтуванні та нормативному закріпленні пропонованих очільниками держави та політичними партіями під їхнім керівництвом «реформаційних заходів». Провладні науковці не зреагували на згорання в Україні демократичної трансформації та відновлення авторитаризму. Відповідні наукові установи не виконали свою прогностичну функцію, не передбачили можливі варіанти реальних проявів та наслідків радикальних, націонал-сепаратистських тенденцій, які завжди були складником багатоаспектної суспільної свідомості.

Водночас, без належної уваги з боку офіційної влади залишились ґрунтовні наукові праці І. Дзюби, М. Михальченка, О. Андрєєвої [1–3] та багатьох інших, в яких здійснювався історико-політичний та правовий аналіз стану та перспектив української регіональної цивілізації, досліджувались перспективи розвитку правової системи України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією, вносились обґрунтовані пропозиції щодо усунення чинників загроз розвитку громадянського суспільства та держави.

Мета дослідження. Здійснити історичну і політико-правову рефлексію становлення громадянського суспільства в Україні, його взаємозв'язків з державою та окреслити напрями його переформатування в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Піддаючи всебічному аналізу державотворчий та політичний процеси маємо констатувати, що офіційна влада України стримувала розвиток громадянського суспільства, не полишала намагань керувати ним. Проявами такого негативного впливу держави на громадянське суспільство стала система формування політичних партій під конкретну посадову основу для участі у парламентських чи президентських виборах, лобювання корпоративних інтересів або інтересів бізнесу, переорієнтація ідеології політичних партій в залежності від ситуації в суспільстві, створення альтернативних демократичним об'єднань громадян (наприклад «антимайдан») тощо.

Поряд з цим мало місце постійне намагання нав'язати суспільству систему поглядів та ідей окремої правлячої групи і ототожнення її ідеології з політикою держави, реалізація інтересів правлячої групи через прийняття нормативно-правових актів, переоцінка національного, мовного, регіонального аспектів у політиці тощо. Стимування розвитку інститутів громадянського суспільства владою в роки незалежності продовжило відповідні негативні тенденції радянського часу.

На початку 1900-х років поряд з необхідними для перехідного періоду законами, спрямованими на регулювання відносин власності, підприємництва, вільної конкуренції, банківської сфери (Закон України «Про власність» від 7.02.91; «Про підприємництво» від 7.02.91; «Про підприємства в Україні» від 27.03.91; «Про господарські товариства» від 19.09.91; «Про банки і банківську діяльність» від 20.03.91; «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.92 та ін.), ухвалювались правові акти, які зберігали тоталітарний аспект державності, забезпечували зверхність держави над суспільством, її особливий статус у політичній системі. Ідеологія надмірної централізації влади стала квінтесенцією Закону України «Про Представника Президента України» від 5.03.92 [4], який створив в Україні недемократичну вертикаль державної виконавчої влади і надав її посадовцям широкі повноваження щодо здійснення контролю фактично за всіма сферами суспільного життя в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Закон певною мірою суперечив положенням Декларації «Про державний

суверенітет України» від 16 липня 1990 р. щодо запровадження принципів правового характеру державності, будови влади за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, утвердження самоврядування народу [5]. Водночас закон не визначав порядку співвідношення цього інституту з повноважною структурою виконавчої влади — Кабінетом Міністрів України.

Представники Президента призначались і звільнялись з посади главою держави (ст. 2 Закону), здійснювали свої повноваження одноособово (ст. 10) за умови відсутності дієвого громадського контролю за їх діяльністю, процедура усунення їх з посади за ініціативою органів місцевого самоврядування була надзвичайно складною. Президент міг розглянути питання про звільнення свого представника на пропозицію не менш як трьох чвертей від загальної кількості обраних депутатів відповідної Ради [4].

Новствореному владному інституту були надані також повноваження в частині здійснення контролю за законністю (п. 3 ст. 6 Закону), припинення незаконних дій посадових осіб, чинності актів адміністрації підприємств, організацій і установ, інших юридичних осіб [4], які, як правило, притаманні правоохоронним і судовим органам у правових державах. Показово, що в Україні згідно зі ст. 1, 4, 5, 21, 22, 23, 24 Закону України «Про прокуратуру» від 5.11.91 такими повноваженнями була наділена прокуратура [6].

Водночас недемократичними були норми згаданого та Закону України «Про порядок введення в дію Закону України «Про Представника президента України» від 5.03.92, що регулювали його відносини з органами місцевого самоврядування [7]. Ст. 4 цього закону припинила діяльність виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, обмежила право цього інституту громадянського суспільства на власність, передавши комунальне майно у розпорядження відповідних новостворених органів виконавчої влади. Створена система управління за своїм змістом, функціями та методами постала як класична державно-корпоративна інституція, пристосована до нових суспільних відносин, продовжувала забезпечувати інтереси держави, репродукувати принципи розподільної справедливості.

1996 року ця система була закріплена в Конституції України [8]. Глава держави і виконавча влада посіли домінуюче становище з-поміж інших гілок влади, пронизуючи все суспільство за допомогою центральних, а також місцевих органів виконавчої влади — обласних, у місті Києві, Севастополі та 605 інших місцевих державних адміністрацій нижчого рівня, які почали справляти визначальний вплив на всі суспільні процеси, обмеживши можливості функціонування такого важливого інституту громадянського суспільства, як місцеве самоврядування.

Стрижнем кадрового потенціалу цієї системи стали партійно-комсомольські керівники та службовці силових відомств радянських часів, які були неготові до прийняття управлінських рішень за умов незалежності та переходу економіки до ринкових відносин. Інша його частина — «керівники промислових підприємств і, зокрема, оборонних, вугільної промисловості та чорної металургії, сільського господарства занадто кволо адаптувалась до нових умов господарювання».

Згодом кадровий потенціал поповнився представниками особливої страти суспільства, яка здійснила нагромадження первинного капіталу в хаотичних умовах перерозподілу власності (приватизації), за допомогою тіньового бізнесу, корупції, відмивання брудних грошей тощо, утворивши фінансово-політичні групи, вплив яких поширився за межі регіонів до рівня держави. В умовах ігнорування інтересів територіальних громад і браку контролю з боку суспільства з початку 1990-х рр. до 2004 р. тільки 30–40% підприємств були приватизовані через конкурси, проведені Фондом державного майна. Решта — через механізми санації, доведення до банкрутства тощо.

Так, в умовах слабких демократичних традицій, відсутності відповідної правової бази стереотипи мислення і поведінки апарату новоствореної владної інституції, а також сформовані ним «псевдоринкові» цінності за допомогою владних ме-

ханізмів та підконтрольних засобів масової інформації запроваджувались у суспільне життя. Невідповідність проголошеної державної ідеології реальному стану соціально-економічного життя, застосування принципів макіавеллізму в політиці стримували формування інститутів громадянського суспільства, підвалин правової і соціальної державності. На рівні групової та індивідуальної свідомості зазначене виявилось у викривленому розумінні мети трансформаційного процесу, недовірі до влади і демократичних інститутів, правовому нігілізмі, негативно вплинуло на формування політико-правової культури населення.

Зазначені процеси супроводжувались ігноруванням демократичних засад формування представницьких органів місцевого самоврядування і органів держави.

Юридична наука, а відтак і суспільство не зреагували відповідним чином коли всупереч ст. 5 Конституції України, яка визначає носієм суверенітету і єдиним джерелом влади народ [8], кандидатом на посаду глави держави на виборах 2004 р. був запропонований «єдиний кандидат від влади» В. Янукович, про що офіційно оголосив тодішній очільник держави Л. Кучма. Тобто влада почала сама себе відтворювати, проголосила про свою відмінність від народу, відкрито протиставила себе громадянському суспільству.

Протестний потенціал населення виявився у формуванні особливого інституту громадянського суспільства — Майдану 2004, 2013–2014 років, який гостро поставив питання про зміну політичного вектора розвитку держави, демократизації форми правління та політичного режиму. Втім перехід до парламентсько-президентської республіки, здійснення процедури люстрації влади є лише передумовами до вирішення багатоаспектної проблеми переформатування громадянського суспільства.

На нормативно-правовому рівні мають бути визначені межі впливу держави на суспільство, його політичну, соціальну, культурну та інші сфери.

Доцільним, в цьому контексті, було б розроблення та прийняття новообраним у 2014 році парламентом плану законодавчої роботи з прийняття низки законів, які б створили відповідні умови для розвитку інституційних елементів громадянського суспільства, а також його матеріальної бази: подальшого розвитку відносин власності, ринкових відносин, вільної конкуренції, середнього і малого бізнесу, подолання корупції.

Перш за все, має бути усунена невідповідність першого (який визначає засади державного і суспільного устрою) та другого (права, свободи та обов'язки людини і громадянина) розділів Конституції України. Також мають зазнати корекції норми інших її розділів, які передбачають гарантії та механізми забезпечення прав і свобод людини. Оскільки норми Конституції є нормами прямої дії, вони мають наповнитись конкретним змістом, розширити можливість участі громадян та їх об'єднань, політичних партій в управлінні державними справами. В Конституції України поряд з виборами і референдумом мають бути передбачені інші форми демократії, в тому числі й контроль за здійсненням органами держави владних повноважень.

В контексті контролю народу за здійсненням влади необхідно законодавчо конкретизувати функції органів держави. Має бути прийнятий закон «Про Президента України». Необхідно також на законодавчому рівні визначити повноваження допоміжних служб, які утворюються ним відповідно до п. 28 ст. 106 Конституції, що сприятиме реалізації принципу суверенітету Кабінету Міністрів України, виключать його фактичну підпорядкованість президентській адміністрації, сприятиме утвердженню принципу стримувань і противаг.

На конституційному рівні мають бути включені можливості влади дозувати демократію. Красномовним прикладом такого дозування є виборча система і, зокрема, юридична процедура виборів Народних депутатів України по закритих партійних списках, відсутність можливості у громадян відкликати парламентарів у разі невиконання чи неналежного виконання ними визначених законом обов'язків.

Нічим іншим, як дозованою демократією можна вважати надзвичайно ускладнену процедуру ініціювання і призначення всеукраїнського референдуму, а також неможливість проведення місцевого референдуму у зв'язку з відсутністю відповідного закону.

У відносинах громадянського суспільства і держави має бути відпрацьований механізм участі населення у правотворчій діяльності, долучення інститутів громадянського суспільства до обговорення законопроектів. Необхідно також налагодити зворотній зв'язок між громадянами і суб'єктами законодавчої ініціативи, які розробляють і вносять на розгляд парламенту проекти законів. Важливим аспектом вирішення цього завдання є нормативне врегулювання лобізму в парламенті. Розроблений свого часу автором цієї статті та співробітниками інституту Законодавства Верховної Ради України проект закону про лобіювання (який був переданий до парламенту через суб'єкта законодавчої ініціативи) до цього часу не прийнятий.

Громадянське суспільство залишається позбавленим також інших можливостей участі у правотворчості і, зокрема, прийнятті законів на референдумі.

Вирішуючи завдання з переформатування громадянського суспільства необхідно здійснити заходи з удосконалення цивільного контролю, за державними силовими структурами: армією, поліцією, Службою безпеки України, іншими правоохоронними органами. Відсутністю ефективного контролю за ними стала однією з причин поразок сил антитерористичної операції на сході України, негараздів матеріального забезпечення підрозділів, які задіяні в її проведенні.

В цьому плані має бути розширене коло суб'єктів такого контролю — інституційних елементів громадянського суспільства, а також збільшені контрольні повноваження деяких з них.

Так, відповідно до закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р. суб'єктами такого контролю, крім органів держави, законодавець у ч. 2 ст. 6 Закону визначає лише громадян України, громадські організації та засоби масової інформації [9]. До суб'єктів цивільного контролю законодавцем не віднесені політичні партії, які посідають провідне місце поміж інших інститутів громадянського суспільства. Мають бути суттєво розширені контрольні повноваження провідного інституту громадянського суспільства — органів місцевого самоврядування, які покликані забезпечити реалізацію значної частини прав і свобод людини і громадянина за місцем їх проживання, в тому числі й право на особисту безпеку. Втім ст. 18 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» закріплює лише право органів місцевого самоврядування здійснювати контроль за дотриманням у розташованих на їх території правоохоронних органах земельного, податкового, господарського, трудового, житлового законодавства та законодавства з питань охорони довкілля [9]. Контрольні повноваження цього інституту громадянського суспільства за правоохоронними органами в питаннях боротьби із злочинністю відсутні.

Положеннями п. 40 ч. 1 ст. 26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» зведено лише до заслуховування інформації на пленарних засіданнях сільських, селищних, місцевих рад прокурорів та керівників органів внутрішніх справ про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку [10].

Повноцінне переформатування громадянського суспільства не може відбутися без кардинальної зміни політики щодо місцевого самоврядування, створення відповідної матеріальної основи його функціонування. Певною мірою вирішення цих питань може відбутись у разі внесення змін до Конституції України, запропонованих Президентом України в 2014 р.

Водночас, не можна вважати такими, що направлені на децентралізацію державної влади пропозиції викладені в п.10 ст.106, ст.107¹ проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» щодо запровадження у регіонах і ра-

йонах представників Президента України, які ним призначаються і звільняються з посад та мають наділятися повноваженнями здійснювати нагляд за відповідністю Конституції та Законам України нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування [11]. Зазначене положення закладає дуалізм влади на місцевому рівні, певною мірою встановлює підзвітність інституту громадянського суспільства органу державної влади.

Висновки. Демократична трансформація України є складним і суперечливим процесом. Проголошення Основним законом України як демократичної, правової, соціальної держави залишається політико-правовим ідеалом. Запровадження в суспільне життя демократичних гуманітарних цінностей, становлення громадянського суспільства, як умови побудови державності такого характеру, стримувалось очільниками держави та провладними суспільними структурами, що призвело до соціального стресу. Протестний потенціал суспільства реалізувався в появі одного з небагатьох незалежних в сучасній Україні інститутів громадянського суспільства — Євромайдан, який створений безпосередньо народом і домігся переходу до парламентсько-президентської форми державного правління.

На часі стоїть завдання на законодавчому рівні закріпити демократичні здобутки народу, визначити і запровадити правові механізми для подальшого переформатування громадянського суспільства, забезпечення позитивної динаміки об'єктивного становлення його інституційних елементів, розширення реальної участі народу в управлінні державними справами, здійснення контролю за владою, гарантування прав і свобод людини і громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. М. Дзюба. — К.: КМ Academia, 1998, — 276 с.
2. Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее. / Н. Михальченко. — К.: ИП и ЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. — 340 с.
3. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією / О. М. Андреева. — К.: Парламентське видавництво, 2009. — 360 с.
4. Закон України «Про представника Президента України» від 05.03.1992 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 23. — ст. 335.
5. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 // Відомості Верховної ради УРСР (ВВР). — 1990. — № 31. — ст. 439.
6. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1991. — № 53. — ст. 793.
7. Закон України «Про порядок введення в дію Закону України «Про представника президента України»» від 05.03.1992 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 23. — ст. 336.
8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — ст. 141.
9. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 46. — ст. 336.
10. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1997. — № 27. — ст. 170.
11. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513

REFERENCES

1. Dziuba, I. M. (1998). *Internationalism or russification?* Kyiv: Publishing House «KM Academia» (in Ukr.).
2. Mykhalchenko, N. (2013). *Ukrainian regional civilizations: the past, present and future.* Kyiv: National Academy of sciences of Ukraine. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies (in Russ.).

3. Andreeva, O. M. (2009). *National Security of Ukraine in the context of national identity and relations with Russia*. Kyiv: Publishing House of Parliament (in Ukr.).
4. The Law of Ukraine «About the spokesman for the President of Ukraine» from 05.03.1992. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 23, article 335 (in Ukr.).
5. Declaration about state sovereignty of Ukraine from 05.11.1991. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 3, article 439 (in Ukr.).
6. The Law of Ukraine «About Office of Public Prosecutor» from 05.11.1991. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 53, article 793 (in Ukr.).
7. The Law of Ukraine «About the rules of introduction into action the Law of Ukraine «About the spokesman for the President of Ukraine»» from 05.03.1992. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 23, article 336 (in Ukr.).
8. Constitution of Ukraine. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 30, article 141 (in Ukr.).
9. The Law of Ukraine «About democratic civil control over Military organization and law protective organs of the state» from 19.06.2003. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 46, article 336 (in Ukr.).
10. The Law of Ukraine «About local self-governing in Ukraine» from 21.05.1997. (1997). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 27, article 170 (in Ukr.).
11. *The project of the Law of Ukraine «About bringing amendments into the Constitution of Ukraine»*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513

УДК 32:[323.2+325.1]

Глазов Д. В.*,
аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна. dglazov@email.ua

БРИТАНСЬКА МОДЕЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ: УСПІХИ ТА ПРОРАХУНКИ

Анотація. Розглядаються питання політики мультикультуралізму у Великій Британії, її ефективність в межах британського соціуму. В колі уваги — історичні передумови політики мультикультуралізму; етапи та сутність цієї політики відповідно до загальноєвропейських міграційних процесів та особливостей внутрішньої ситуації у Великій Британії. Автор аналізує причини недовості політики «мільтікульти», висловлює власне бачення напрямів її реалізації з погляду на специфіку британського суспільства та досвіду інших держав.

Ключові слова: мультикультуралізм, мультикультурна політика, Великобританія, інтеграція.

Аннотация. Рассматриваются вопросы политики мультикультурализма в Великобритании, ее эффективность в пределах британского социума. В поле зрения — исторические предпосылки политики мультикультурализма; этапы и сущность этой политики в соответствии с общеевропейскими миграционными процессами и особенностями внутренней ситуации в Великобритании. Автор анализирует причины недейственности политики «мульткульти», высказывает собственное мнение направлений ее реализации с учетом специфики британского общества и опыта других стран.

Ключевые слова: мультикультурализм, мультикультурная политика, Великобритания, интеграция.

Abstract. The article deals with the peculiarities of multicultural policy of Great Britain, its effectiveness and consequences for British society. Historical preconditions of the policy of

* Glazov D. V., Postgraduate student, Institute of world history of the national academy of sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. dglazov@email.ua

British model of multiculturalism: successes and failures